

1850–1920

Realism, nationalromantik och folkbildning

Vid mitten av 1800-talet vidtog en av de mest omvälvande perioderna i den svenska historien. Befolkningsökningen var snabb, nya industrier etablerades och inflyttningen till städer och samhällen var stor. Mer än en miljon svenskar emigrerade. Med den nya folkskolan skulle Sverige göras till en nation. Litteraturen präglades av både realism och indignation över baggböleri och villkoren för dem som utförde jobben i skogen.

"Landsvägen". Målning av Johan Krouthén (1858–1932) där han på sitt oefterhärmliga sätt låter solljuset flöda. Det ser idylliskt ut, men verkligheten tedde sig annorlunda för de flesta. Odaterad. Bukowskis.

August Strindberg (1849–1912) brukar betraktas som gigan-ten i den svenska litteraturhistorien. Han var inte bara författare, dramatiker och konstnär utan också en skicklig foto-graf. Trots att det nu gått ett och ett halvt sekel sedan han debu-terade framstår hans verk fortfarande som lika aktuella. Han är ju främst en skildrare av människor, relationer och samhällsföreteel-ser. Men han har ock-så i naturalistisk anda skildrat naturen så som den är. Det gäller inte minst citatet här invid om naturen och livet på Hemsö på 1880-talet. På enkel och saklig prosa sammanfogar han sina meningar så att de tillsammans bildar en poetisk helhet av högsta potens.

Hemsöborna har filmatiserats tre gånger genom åren – 1919, 1944 och 1966. Den senaste var en stor succé och kan fortfarande ses i Öppet arkiv på SVT. Allan Edwall spelade Carlsson, Sif Ruud, Madam Flod och Sven Wollter, hennes son Gusten.

En ny typ av litteratur fångade allt fler

MED ÖKAD TILLGÅNG PÅ PAPPER och ökad läsförmåga började böckerna vid mitten av 1800-talet att nå även utanför de förnäma salongerna. Föreningsrörelsen blomstrade, folkbibliotek etablerades och via de allt fler tid-skrifterna spreds litteratur i form av följetonger. Svenskarna blev ett läsande folk.

Den svärmiska tonen i det tidiga 1800-talets litteratur förändrades och blev mer realistisk. Författarna skrev om de verkliga förhållandena i samhället, inte minst om de sociala problemen orsakade av den snabba folkomflytt-ningen från landsbygd till städer och nya industrisamhällen. Det växte fram en hel genre av ”indignationsförfattare” som skildrade de usla förhållandena på arbetsplatserna, orättvisorna, svältlönerna och den utsugning av befolk-ningen som de besuttna i samhället stod för.

Men också litteraturen i allmänhet präglades av realism på ett helt annat sätt än någon gång tidigare. En som gick i bräsch för denna utveckling var August Strindberg, men som bland sina många strider också kunde formulera djupt finstämda bilder av den svenska naturen.

Samtidigt levde också romantiken kvar, men nu i form av en slags national-romantik som hyllade det storsvenska och dådkraften i fädrens gärningar. Det är ingen slump att den svenska nationalsången kom till under den här perioden.

Ur *Hemsöborna* (1887)

Slåtttermorgonen

Klockan är tre på morgonen en julidag i början av månaden hos Madam Flod på Hemsö. Slåtterfolket som kommit aftonen förut har sovit på skullar och logloft. Nu står de i grupper utanför stugan redo med liar, brynen och räfsor.

”SOLEN HADE VARIT UPPE EN KVARTS TIMME, men ännu ej hunnit över tall-backens toppar för att slicka daggen ur gräset; viken låg spegelblank infat-tad i den nu blekgrönskande vassen, där de nykläckta andungarne hördes pipa mellan de gamla ändernas snatter; trutarne fiskade löjor därnere, seg-lande, stora, vingbreda, snövita som kyrkans gipsänglar; i källareken hade skatorna vaknat och skvallrade och schattrade om de många skjortärmarne de sett nere på stugbacken; göken guckade i hagen, brånande, rasande som

Perspektiv på perioden 1850–1920

Konsten

Under 1800-talets sista årtionden växte sig nationalromantiska stämningar allt starkare i Sverige. Förbättrade kommunikationer, allt fler tidningar och stadigt förbättrad läsförmåga gjorde det möjligt att lämna det provinsiella bakom sig och istället betona att Sverige var en nation. August Malmströms målning *Det gamla och det nya Sverige* med sina marscherande ungdomar under en svensk fana visar bokstavligen vad det handlade om.

Samhället

Andra halvan av 1800-talet var dynamiskt, inte bara i Sverige utan i hela Europa. Efterfrågan på både råvaror och färdiga produkter ökade. Ångtekniken firade stora triumfer och det allt tätare järnvägsnätet gjorde att industrier kunde etableras i princip var som helst i landet. Men samtidigt ökade befolkningen och allt fler tvingades lämna landsbygden och söka sig till städer och nya industriorter – eller emigrera.

Skogen

Exploateringen av det svenska skogskapitalet i norra Sverige tar fart. Tidigare närmast värdelösa skogar fick plötsligt ett värde. Trävaror kom att stå för merparten av den svenska exporten. I riksdagen diskuteras det om att skogen håller på att slut. De sydsvenska skogarna är hårt tuktade av bete och i mellansverige blir järnbrukens kolskogar "lediga" vartefter järnbruksöden breder ut sig. Vändningen kom med skogsvårdslagen 1903 och massaindustrins framväxt. Mediabanken, SLU.

om begärens tid vore på slutet, när han skulle få se första hösåten; kornknarren arpage och snarpade nere i rågåkern; men på backen sprang rackan och fågnade gamla bekanta, och skjortärmar och lintygsremсор blänkte i solskenet, sträckte sig över kaffebordet, där koppar och fat, glas och kannor skramlade under det trakteringen pågick ...

DET SUSADE OM LIARNE OCH det daggiga gräset föll knippor; och sida vid sida lågo alla sommarens blommor, som vågat sig ur skogen och hagen: prästkragar och gökmat, tjärblomster och horletta, Marie sänghalm, hundloka, ängsnejlikor, pukvete, musärter, pestilensrot, väpling och alla ängarnes gräs och halvgräs; och det doftade sött som honung och kryddor, och bien och humlor flydde i svärmar för den mördande skaran, mullvadarne kröpo ner i jordens innanmäten, när de hörde hur det brakade i deras bräckliga tak; snoken kilade skrämnd ner i diket och slank in i ett hål som en skotända; men högt upp över slagfältet svängde sig ett par piplärkor, vars bo blivit trampat av ett klackjärn; och i eftertruppen trippade stararne plockande och pickande allehanda kräk, som kommit i det brännande solskenet.

Första slaget var uttaget ända ut i åkerrenen och nu stannade kämparne, stödda på sina lieskaft, betraktande förödelsens verk, som de lämnat bakom sig, torkande svetten ur mössremmarne, och inläggande en ny snusvalk ut mässingsdosorna, medan flickorna skyndade sig komma upp i frontlinjen.

Och så gick det löst igen, ut i det gröna blomsterhavet, som nu går i vattrade böljor av den växande morgonbrisen och än visar brokiga lysande färger, när blommornas styvare stjälkar och huven sticka upp genom det mjuka tåtelgräsets vågor, som böja sig undan för kåren, än breder sig jämn grön som en sjö i stiltje.”

Valdemar Lindholm (1880–1947) föddes i Borgsjö socken i Medelpad. Den här återgivna novellen ingår i hans debutbok *När skogen dör*, som kom ut 1901. Vid den tiden hade huggsexan om det mest värdefulla virket i de norrländska skogarna pågått i ett halvt sekel. En stor del av dem hade köpts upp av sågverksbolagen, ofta med inte alltid så justa metoder. Det är just ett sådant uppköp som beskrivs i novellen Mellansjö. Av utrymmeskäl är den dramatiska historien något förkortad.

Valdemar Lindholm var med sina nästan 50 boktitlar en mycket produktiv författare, bland annat skrev han flera samlingar med lapska folksagor. Han var samtidigt journalist, verksam vid flera norrländska dagstidningar. Han promoverades 1925 också till hedersdoktor vid Yale university, USA.

Valdemar Lindholm:

Mellansjö

Ur *När skogen dör* utgiven 1901.

Novellen handlar om Nils Nilsson som var tredje generationens nybyggare på sitt eget ägandes Mellansjö. Han var änkeman sedan hustrun hade gått bort kort efter det sonen Johannes hade fötts.

”**NILS OCH JOHANNES VAR NÄSTAN** mer som två bröder än som far och son. Och den lilla grå stugan däruppe på backen, med de höga björkarna omkring, och de små tegarna, som med svett och möda brutits ur stenig mark – det var rent märkvärdigt, vad det var annorlunda här än på alla andra ställen.

Men så komma hårda år. Snön smalt inte bort förr än till midsommar, och sedan brände solen så hett, att allt vissnade bort och förtorkade. Svårt var det häruppe då, när bark och halm äts i stället för bröd.

Det var just på våren, andra hårdåret, som Johannes blev sjuk. Det hade varit en kall vinter med många mödor och umbäranden. Och nu låg Johannes där flämtande och feberhet, och Nils hade inte ens mat att ge honom.

Åh, herre Gud, om han haft så pass mycket, att han kunnat skaffa sig litet mjöl och så kanske också läkdom av doktorn. Men nu skulle skatten ut också – inga pengar fanns till den heller. Och att få låna pengar i dessa tider, det var nog inte gott.

Om – om han skulle försöka ändå! Det gällde ju Johannes. Kanske det funnes någon barmhärtig människa därborta på kyrkplatsen.

Och så gav han sig i väg med långa, tunga steg. Det var svårt för Nils att komma fram med sitt ärende. Och ändå svårare kändes det att överallt få höra samma svar – nej – nej.

NILS HÖLL ALLEDES PÅ ATT FÖRLORA MODET. Men så var det en, som rådde honom att gå till inspektör Gran, som för kort tid se'n flyttat hit till platsen söderifrån. Han var en hygglig karl och skulle kanske hjälpa.

Gran var skogsköpare.

Och Nils kom in på kontoret, där den mäktige herren satt. Han kände sig så fattig och eländig, och föga anade han, att han hade en förmögenhet i skogen därhemma.

Men inspektör Gran, han visste det, han. Och därför glimtrade det till i ögonen på honom, när han såg den gamle nybyggaren nere vid dörren.

”Nej, se god dag! Är det inte Nils Petter i Mellansjö? Jag tror inte, du känner igen mig, gubbe. Jag for ju förbi hos dig i höstas, då jag var ute och jagade. Det var gott fågelland där borta och harpaltarna skuttade ju kring där som om de varit tama.”

Nils blev alldeles förbluffad öfver inspektorns vänlighet. Nog kom han ihåg, att inspektör Gran och en annan herre varit därhemma, men aldrig hade han kunnat tro, att inspektorn skulle minnas det.

Men Gran befallde fram både kaffe och brännvin och Nils drack. Det var länge, länge sedan sist.

Och se'n gick det så lätt att komma fram med ärendet, och inspek-

torn, han lyssnade så vänligt på, och såg inte alls ond ut öfver Nils tilltagshet.

Och när Nils slutat sin berättelse frågade inspektorn deltagande:

”Nå, hur mycket skulle du behöva nu, för att reda dig öfver sommarn?”

Nils skrufvade sig på stolen och vände mössan mellan fingrarna. Men så kom det till slut långsamt och halvt frågande:

”Om inspektorn kunde låna mig sjuttiofem riksdaler tills tills Mikaeli ... ?”

Gran svarade att han omöjligt kunde låna ut så mycket pengar utan säkerhet och Nils beredde sig för att gå. Men just som han lade handen på dörrvredet hördes Grans röst bakom honom.

”Nej, min käre Nils, inte skall du gå alldeles ohjälpt härifrån. Inte kan jag låna dig så mycket som sjuttiofem riksdaler, men femtio skall du få. Du behöver bara skriva under den här reversen.

Bokhållarna kom in och såg hur Nils med styva, darrande fingrar ritade en krumelur, som skulle föreställa N, på papperet och hur han av inspektorn emottog femtio riksdaler.

”Gud välsigne inspektorn ...”

Mellansjö är ett fiktivt Norrlandstorp, skapat av författaren själv. Men det skulle mycket väl ha kunnat se ut så här: Ett enkelt torp med lite odlingsmark som precis räcker för att försörja den självägande torparen och hans familj. Dessutom ett rejält stycke skog – av föga ekonomiskt värde för dess ägare, men desto mer för sågverksbolaget nere vid kusten som insåg möjligheterna.

Bildens torparfamilj heter Pettersson och torpet är Rokliden, som låg i Piteå socken. Mediabanken SLU.

Du gör skillnad

Att förvalta skog och mark inför kommande generationer är ett av de mest betydelsefulla jobb man kan ha. Våra bankkontor har lång erfarenhet av att hjälpa skogsägare och lantbrukare med ekonomin och andra frågor som rör verksamheten.

Prenumerera gärna på vår tidning Tillväxt och vårt nyhetsbrev. Det kostar inget. På handelsbanken.se/skogochlantbruk finns mer information.

Handelsbanken

Omslaget till Valdemar Lindholms debutbok *När skogen dör* (1901) var mycket tydligt. På gravvården, rest på ett kalhygge, kan man läsa: *Här hvilar Norrlands allmoge. Bolagen reste vårdan.*

Boken är bara ett av många exempel på den "indignationslitteratur" som blev vanlig vid förförda sekelskiftet, då effekterna av 50 års exploatering av Norrlands skogar blivit uppenbara.

*"Härads-
hövdingen gav
honom intet hopp.
Köpet var fullt
lagligt, och allt
processande
vore fåfängt"*

ÅREN GICK. Nödårens vedermödor försvann. Nils blev äldre. Johannes växte upp och gifte sig. Nils flyttade in i förgångsstugan.

Två barn kom till världen – först Lill-Johannes, som han kallades, och så Anna.

Det var farfar, Nils, som vårdade barnen – i synnerhet Lill-Johannes. Från det han låg i vaggan var farfadern ständigt i hans närhet och passade på honom med ängslig noggrannhet. Och då han blev så pass stor, att han förstod något, kunde han sitta hela dagen i knä hos Nils och höra honom berätta vittersagor och skogshistorier.

Lill-Johannes var nio år, då Nils dog. Det var hans första stora sorg. Så kom olyckan. Den kom som en blixtnad från en klar himmel – snabb, förkrossande.

Strax efter begravningen kom där storfrämmat till Mellansjö. Det var inspektör Gran och hans båda bokhållare.

När de foro från Mellansjö var där sorg och gråt och jämmer och förbannelser. Johannes visste nu, att han inte längre var ägare av Mellansjö. Allt hans arbete, allt hans släp och slit, fars och farfars mödor – skogen – allt, allt var borta. Och Lill-Johannes satt under fönstret på huggkubben och grät med knutna nävar och sammanbitna tänder.

Den "revers", som Nils skrifvit under var ett i laga form uppsatt köpebrev, varigenom Nils försålt hela Mellansjö med skog och åbyggnader till S. sågverksbolag" att evärdeligen äga och besitta såsom all annan dess väl fångna egendom, för en överenskommen och till fulllo betald köpesumma av femtio riksdaler".

MORGONEN DÄRPÅ GICK JOHANNES till kyrkplatsen. Han var uppe hos häradshövdingen och frågade sig för om sågverksbolaget verkligen kunde taga Mellansjö från honom. Häradshövdingen gav honom intet hopp. Köpet var fullt lagligt, och allt processande vore fåfängt. Johannes stod där blek och tårlös. Men det ryckte kring mungiporna.

Ingen hjälp! Intet hem! Åh, herre gud, vilken lag! Och Lisa och barnen, som väntade där hemma! Där hemma – nej, det är ju ej hemma nu längre. Bolagsbonde, bolagshemman, bolagsbonde, bolagshemman ringer det i öronen på honom, tills han fattas av vilt raseri.

Han har börjat gå hemåt, men så vänder han om. Han skall visa de förbannade skogstjuvarna, att han inte är rädd för dem. Stryk ska de ha – stryk.

Och rytande som ett vilt djur rusar han in på kontoret och slår inspektorn till golvet med ett enda slag. Det blir rött och svart för ögonen på honom och han känner, som höll något stort och tungt och starkt på att kväva honom. Men han sparkar och slår och biter omkring sig tills han faller sanslös till golvet.

INFÖR RÄTTEN ÄR HAN TYST OCH LUGN. Svarar kort och avmätt på frågorna, som ställs till honom. Han känner sig så tom, så trött, så utarbetad. Det är, som hade han legat i en svår sjukdom. Men någon ånger känner han inte.

Inne i en vrå i tingsstugan sitter en liten bondpojke hopkrupen – en liten en, som barfota och barhuvad sprungit den långa vägen hemifrån för att få se far. Det rinner inga tårar där heller, men läpparna bits blodiga och bröstet flämtar.

Och ut springer han, parveln – ut över backar och berg, genom snår och över myr, och då han kommer hem, då kastar han sig ned på marken och gråter – gråter vilt, hejdlöst.

Tre långa år skulle Johannes vara borta. En bror till hustrun Anna-Lisa hade ordnat så, att hon fått arrendera hemmanet på livstid.

Svårt var det att sköta hemmanet, men leva måste hon ju. Och hon redde sig nästan lika bra som en karl med jordbruket. Med utesysslorna hade hon bra hjälp av Lill-Johannes och innesysslorna skötte Anna fast hon var liten och svag.

Fram på våren kom Johannes hem från häktet. Lill-Johannes var honom till mötes halvvägs till kyrkplatsen – han hade ju inte sett far sin på tre år. Vad som taltes dem emellan, vet ingen mer än Gud och de själva. Men den kvällen gick för första gången en ed över Lill-Johannes läppar.

Förbannade bolagstjuvar!

DEN SOMMAREN BLEV HET OCH TORR. Ofta syntes tjocka rökelare stiga upp här och där vid horisonten. Det var skogseldar, sade far. Och Lill-Johannes gick där mest för sig själv och grubblade och tänkte. Anna-Lisa kunde rent bli rädd för honom ibland. Han brukade komma och smyga sig intill henne, som då han var en liten, liten parvel. Och så stötte han henne ifrån sig och frågade: ”Skulle I bli mycket ledsen, mor, om jag bleve död?”

– ”Du får inte ha sådana där tankar”, brukade hon säga då. Och så smög han sig ut och gick och lullade ensam i skogen långa stunder.

Anna-Lisa och Johannes for till kyrkan öfver midsommarböndagen. Lill-Anna och Lill-Johannes skulle vara hemma, och Lill-Anna skulle få följa brodern ut i getarskogen för att slippa sitta ensam hemma under dagen.

NÄR HELGEN VAR SLUT och Anna-Lisa och Johannes skulle gå hem, såg de, hur en ljus rökelare steg upp därborta i riktning mot Mellansjögården. Åh, Herre Gud, tänk om barnen satt eld på sig där hemma!

Nej, det var inte husrök, det var skogsrök. Både Anna-Lisa och Johannes kände en tryckande ängslan, men ingen tordes säga något. Andfädda ilade de hemåt. Skogen brinner! Luften är fylld av gulvit rök och runt om hörs ett brus och ett sus, knäpp och gny som av rasande storm. Skogseld!

Lisa och Johannes springer, så svetten lackar, tillbaka mot kyrkbyn.

VÅRDA DIN SKOG

AB KARL HEDIN

DIN SKOG ÄR VÄRDEFULL

I över 100 år har vi framgångsrikt förvaltats både våra egna och lokala skogsägares skogsfastigheter. Genom våra skogliga tjänster ser vi till att ditt skogsägande blir en trygg och bra affär. Vi är med dig hela vägen – ”från planta till plankan”.

AB Karl Hedin Sägverk
Tel 010-121 90 00
www.abkarlhedin.se

#abkhravara

*”Som stora,
svarta spöken
stå de största
furorna, som
inte fallit, och
marken är svart
– förbränd”*

På halva vägen mötas de av karlar med jordyxor och spadar på axlarna och matsäckskontar på ryggen. Skogseld!

Men medan det ännu brinner och pyr i stubbar och stockar, springer Lisa och Johannes hemåt, svarta, sotiga, trasiga.

Åh, Gud ske lov! Där ligger ju stugan alldeles oskadd! Men det är så tyst och stilla däruppe. Var är barnen?

Johannes rusar in i stugan. Tomt överallt. Men på fällbordet vid fönstret ligger ett papper. Det är fullklottrat med stora, klumpiga barnbokstäver:

”Snälla pappa bolage har stuli skogen utå pappa å nu ska ja förstöra skogen för dem å nu ska pappa inte vara lessen för dem ska inte få sätta mej på häkte å vi ska träffas hos Gud å mamma får inte vara lessen. Av er son Johanes.”

DÄR BLEV SKALLGÅNG EFTER BARNEN. Nere i Kåträrsket vid stranden, där Lill-Johannes brukat lyssna till 'farfars sagor, fann de honom. På myren bredvid hittades Lill-Anna, hopkrupen på en tuva och från vettet av skrämsel. Nu är det dystert och mörkt däruppe i Mellansjö. Skogen är borta.

Som stora, svarta spöken stå de största furorna, som inte fallit, och marken är svart – förbränd. Förbannelse – förbannelse vilar över bolagshemmanet!

Ett ljus brinner därinne i stugan. Det lyser på en gubbe och en gumma, som sitter lutande och nedtyngda av sorg – det lyser på bibeln, som ligger uppslagen framför dem.

Och rösten är svag och darrande och orden kommer långsamt och sjungande när gubben läser:

”De, som omringa mig, skola draga öfver sitt eget hufvud den olycka, som deras läppar anstiftat. Eldsglöd skall falla öfver dem; de skola kastas i eld, i djupa vatten, så att de icke komma upp. Den onda tungans man skall icke bestå jorden; våldets man skall i sin ondska jagas till dess han störtar. Jag vet, att Herren skall utföra de betrycktes sak och skaffa de fattiga rätt.

Den här gamla huggarkojan i Lidmyråsens kronopark i Västerbotten var fortfarande i bruk på 1920-talet. Det var sådana här miljöer som Viksten själv hade upplevt under ungdomsåren. Fotot togs den 28 mars 1924. Mediabanken SLU.

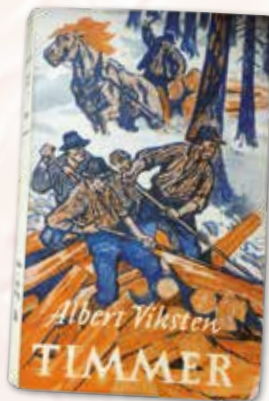
Albert Viksten:

Timmer

Förhållandena för de svenska skogsarbetarna var ända till långt in på 1900-talet mycket påvara. Albert Viksten hade egna erfarenheter av skogsarbete vid seklets början och beskriver i boken *Timmer* från 1929 hur livet i en huggarkoja i Norrlands inland kunde gestalta sig. I det här avsnittet står vårkänslan i skarp kontrast mot de torftiga förhållandena som männen arbetade under.

”GRYNINGEN FLYTER IN ÖVER SKOGLANDET som ett flammande sken från öster. Mörka molnflikar hänger som tunga draperier med förgyllda bårder över den röda soluppgången. Först når strålknippena de högsta tinnarna på Blackberget. Då slår en orrtupp en tjoande fanfar från någon av talltopparna i dalen. Så når strålarna Rönnlidens gallrade skogsbestånd. Då trummar vedknarren en salva, som ekar mot Blackberget och får ett vresigt svar från någon rival nere vid Lokläppen. Sist sänker sig strålarna ända till Tretjärnsmon, där en lätt dimma hänger som en slöja över tjärnarna, som mon fått sitt namn efter. Då knarrar en dörr i en timmerkoja och en skrällig hosta raspar ut i morgonkölden. Kojdörren går åter igen med samma knarr, och solstrålarna söker sig till nya lägre liggande platser. Tretjärnsmon har i alla tider varit berömd för sitt vackra skogsbestånd. Nu är storskogen borta. Avverkningen har gått fram här. Ingenting har skonats. Den unga underskogen har brutits ned av de gamla träden och endast några spridda furor har lämnats som fröträd, vemodiga minnesmärken efter vad som varit. Nu lyser stammarna som hamrad koppar i soluppgången.

fortsättning på nästa sida

Albert Vikstens bok *Timmer* från 1929, varur den här citerade texten är hämtad.

Albert Viksten (1889–1969), föddes i Gränge i Västernorrland. I ungdomsåren arbetade han bland annat som skogsarbetare och sjöman. Efter att ha utbildat sig vidare blev han journalist, och arbetade vid flera tidningar, bland annat Nya Norrland och Norrskensflaman.

Han debuterade med en novellsamling redan 1917 och kom sedan att skriva inte mindre än ett femtiotal böcker. Den sista kom ut 1968, bara ett år innan hans död.

Journalisten Jonas Sima, betecknar honom i en TV-film som en ekologisk debattör långt innan någon annan talar om ekologi och miljöförstöring. I boken *Nybyggare i Barbarskogen*, 1961, dundrar Albert Viksten mot den nya tidens baggböleri och naturförstöring: "Man utplundrar naturtillgångarna, dränker månghundraåriga boplatser med regleringsdammar, sumpar ner klimatet, driver lapparna från renbetena, fördärvar fisket och förstör landskapets skönhet."

SOM LYSTNA SKADEDJUR HAR människorna plumsat fram igenom snön med sina yxor och sågar. Överallt, där de går fram, störtar skogen under brak och dån, timret samlas efter basvägarna och riset tornar upp sig i väldiga högar. Snöyrnan och kölden har hela vintern varit som inmängd av fräna svärord. Man har svurit över hästarna, över vädret, över redskapen och sig själv, över vägen och stockarna, timmerdoningarna, all redskap och allt i övrigt mellan himmel och jord. Ty när människan rivs med av arbetshetsen, går hon till ytterligheter både i ord och handling.

Men vid människans sida står hästen. Han kan inte svära, men han kan foga sig. Hästarna ... ! Hela vintern har de stretat sig fram med de tungt lastade timmerdoningarna, hetsade av utslitna, vilda körkarlar, som många gånger endast tänker på att en stock innebär en liten tillökning i förtjänsten.

Ja, där ligger nu Tretjärnsmon med rishögarna manshögt upp efter den nedbrutna och illa medfarna ungskogen eller de kvarlämnade fröträden, som första bästa storm slår omkull, så att rotspjälarna står som knotiga fingrar i luften. Och mittigenom risbråtet bökar sig trånga gångar som ett system av krokiga sorkstigar i en åker. Det är timmervägarna.

Och nu kommer våren! Solen höjer sig i sin härlighet av flammande eldstoff. Vårfråtan har kommit i snö och is. Det porlar och rinner vatten under dagsmejan, stygga stenar sätter upp grinande ansikten efter vägarna. Timmerlassen växer allt större och större under skogsfolkets stigande upphetsning. Det gnisslar och skriker, när de stålskodda medarna skär mot stenarna, och det sprutar gnistor och luktar bränt svavel, där timmerlassen går fram.

Ännu finns här timmer kvar. Och det måste fram... måste! Bolaget har bestämt, och då måste det ske.

DET ÄR FEBER I LUFTEN. Hetsen växer för var dag, för var timme. Ingen vila ännu! Kläm bara i, så det knakar i lederna. Sätt fart på benen, så mjuknar snart de värkande lederna.

Bara hästarna håller! Folket är det inte så noga med. Men hästarna, de kostar pengar. Spänn i, gamle krake ... Smack... smack... smack... ! Hej, bara .. ååååå... Ja, nu sitter det! Satan... Fram med spakarna!... Så, kläm i! Vila får du i korvskinn... Hugg i, så det knarrar och skriker i seldonets gamla läder.

Svetten ryker som ånga ur en bykgryta, och det står gulaktigt skum kring lokor och remmar. Men körkarlen sparar sig inte heller. Han är varm som en rykande ugn, och han är vild som ett djur på rov.

Men det finns dock körkarlar, som tar det lugnt trots hetsen. De sparar sina hästar, så att det gör ont i fingrarna på en verklig rivare till skogskarlar. Många gånger ligger de vakna hela nätterna och ängslas över hästens tillstånd, då de genom kojväggen hör hur olustigt han tuggar sitt hö. En van hästkarl kan enbart på hästens sätt att tugga sin mat avgöra, om han är kulant eller om det fattas honom något. Då kan en sådan husbonde gå upp mitt i natten och krusa och pjoska med kraken.

Nu ringlar sig en rökpelare upp genom den klara morgonluften. Den böjer sig i en sirlig sväng mot norr och lägger sig i tunna skikt som dimma över de små tjärnarna. Det är röken från en av Tretjärnsmons kojor.

Åter knarrar det i kojdörren. Ett skäggigt ansikte visar sig bakom dörrflaket, och två fullgoda tandrader lyser upp det lurviga huvudet.

Det är Väster, en av Fjällmans timmerhuggare. Han vädrar som en nymornad hund ut i den friska luften och gör dagens första gärning rakt genom kojdörrens springa. Han gäspar och hissar upp byxorna, skjuter åter igen dörren och kryper in i kojvärmen, där han fyller på sin tredje kopp svartgrönt kaffe, slår med slidkniven av en lagom bit av det sotiga sockerstycket, som han har i ett papper på hyllan, sörplar i sig den heta drycken under många blåsningar och vickningar på fatet.

– Välsignad sak, att då ändå fryser om nätterna. Och så blir då varmt om dagarna, så barken lossnar gott vid barkningen... Men hugadå, va hästen kan få slita ont!

Det hostar torrt i det skumma hörnet.

– Må fan ta alltsammans! Jag är utled på eländet. Här lever man som ett lusigt djur i skiten... Hästarna... bah... här pratas bara om hästar och hästar, men folk är det ingen som bryr sig om... bara hästar och hästar... Och här bor man som grottbjörnar i lort, rök och mörker... Svetten klibbar som deg över hela kroppen och lusen ynglar, så snart är man som ett kadaver i en myrstack... Fy fan! Snart får man väl binda fast sig vid väggen, så man inte är bortkrälad på morron, då man vaknar...

Han hostar torrt och skrällande.

– Och ju magrare man blir, ju mer ynglar fanstyget... kanske enda behållningen på allt slitet i vinter.”

“SÅ TAR HAN YXAN OCH GÅR. Byxbaken hänger som en påse ned mot knäveckan. En ljus, oval vadmalslapp är nyligen påsydd med vita trådar, som strålar ut åt alla håll. Där Väster går, ser det ut, som om en jättestor vägglus med vita ben satt där bak och guppar. Sakta går den fattige torparen efter timmervägen, som vid den här tiden är som bäddad av träck från hästarna. Det prasslar i trädgrenarna, när frosten tinar och släpper sig i små eller stora klysen mot marken. Det står som en slöja för hans vattenblå ögon och han stryker oupphörligt bussarongärmen över dem. En osynlig börda trycker ned hans hängande skuldror. Just nu känner han sig så grå och utsliten, där han går fram. Ingenting av den strålande aprilsolen och dess glans märker han, ingenting av den unga vårens brusande kraft porlar genom hans stela kropp. Det är som om han måste gräva fram sig ur en grav för var morgon, när han skall ut till arbetet. Och allt är trist. Grå och smutsig är vägen han går efter, drivorna ligger gråa och gamla, beströdda med barr och lav. Som skrynkliga odjur krymper de dag för dag. Han ser ej de friska, gröna kransarna av lingonris kring varje träd, där snön dragit sig undan. Och han ser inte heller den blå vårhimmeln som i flammande ljus siar om solens seger. Nej, nej, Västers blick räcker aldrig upp till himmeln, dit hans tankar dock ständigt går.

*Efter morgon-
bestyren i kojan
ger sig huggar-
na iväg ut på
dagens arbete.
En av dem,
Väster, dröjer
sig kvar med
sin fläskbit och
surmjölk men
kommer sig
slutligen iväg.*

Gustaf Hedenvind-Eriksson (1880–1967) visade tidigt litterära ambitioner, men motarbetades av sin pappa som satte honom i skogsarbete bara 14 år gammal. Där fick han lyssna till historierna som berättades av de ofta vinddrivna existenser från hela Sverige som vid den här tiden sökt sig till de norrländska skogarna. Han antecknade och mindes. Redan i förordet till debutboken *Ur en fallen skog*, uttrycker han den indignation över det han tagit del av. Det var sedan en drivkraft under hela hans fortsatta författarkarriär.

Gustaf Hedenvind-Eriksson

Ur en fallen skog

Gustaf Hedenvind-Eriksson hade hunnit fylla 30 år då hans debutroman *Ur en fallen skog* kom ut år 1910. Men då hade han under mer än hälften av sitt liv samlat på sig erfarenheter av levnadsvillkoren för bönder och skogsarbetare i sina hemtrakter – Ströms Vattudal – i nordvästra Jämtland. Citatet är hämtat ur bokens förord.

”FÖRLÄGGAREN HAR BETT FÅ VETA, HUR JAG BLEV FÖRFATTARE. Jag svarar således följande. Jag ämnade aldrig bli författare. Min ungdomsdröm var en helt annan. Likväl begynte jag skriva, dessvärre innan jag ännu hade en aning om att det fanns folk, som ägnade sig åt att skriva böcker.

Det enda jag vid den tiden läst, utom Bibeln, Psalmboken och Postillan, var Lasse Maja, Fädernas gudasaga, Isländska sagor och Jämtlands Posten. Sålunda utan att veta, vad jag gav mig i kast med, begynte jag i ett skogsarbetarlogement vid en sjö – på jämtländsk tunga kallad Odåglesjön = oduglig, (där fanns nämligen inte fisk) – söder om Vattudalen på en skog tillhörande Svaningen.

Jag var då fjorton år och den yngste av tolv vida beresta, fantasibegåvade och talföra män. Ännu minns jag väl, hur de på kvällarna, på söndagarna eller under »kojdagar» stekte och kokade, åto och drucko kaffe, rökte pipa och slöjdade eller med brandkäppen rörde om i glöden på »eldpallen» och kannstöpte allt möjligt från gengångare till biskopar och ministrar, från Karl XII till Napoleon och Belzebub. Alla voro stora friljugare, några till och med diktare, har jag sen funnit – fast de inte skrevo, och jag tyckte om dem. Så föga ansedda de voro som människor, voro de i alla fall äkta på sitt sätt och i mina ögon icke sämre än andra. Fast de varje jul söpo sig stockfulla, sovo av sig ruset i snödrivan och vände sen åter till sina berg, fingo de inte ens snuva, som följd av det så kallade »storkoke». Och det vittnade trots allt gott om dem, tyckte jag, så mycket mera som de dessutom aldrig talade illa om – eller gick en medmänniska för när.

PÅ DEN TIDEN VAR DEN GRÅ vadmalsdräkten jämtarnas rasmärke, så att säga – andra kläder kännetecknade »utbölningen» – och innanför vadmalsvästen klappade ett frejdigt hjärta, helst om det dunkade mot en späckad plånbok.

Nog minns jag dessa bönder – långa och magra, självmedvetna och lea i munnen, stolta och oböjliga. Alla kunde räkna släktled från någon grå urfader i avlägsen tid, vars bedrifter glorifierats genom generationer. Och de voro mera eller mindre stolta över sitt ursprung, vilket inte var stort att yvas över, tyckte jag, då varje släktled måste uträtta något, eljest blev traditionen bara joller. För övrigt var det nog inte rätta virket i den stolthet, som så lätt – såsom ofta var fallet – föll för »skogshövdingarnas» brokiga sedelbuntar. Den generation, som inte kunde leva, utan att omsätta sina väldiga fäders arv i kontanter, hade icke lång väg till dessa eviga riddare av det amerikanska fläsket.

Nu var det så, att en höst hade enligt beräkning omkring en och en halv miljon träd blåst ned. En symbolisk händelse, tycktes det mig – en god sinnebild av den hetsiga skogsskövling, som nu pågick.

ALLTSEDAN ENGLAND PÅ SEXTIOTALET upphävde importtullen på trävaror, hade denna marknad stigit år för år och tenderade nu mot det sagolika. Skogarnas värde steg med efterfrågan och skogsköpare sköto upp som svampar. Även bolagens tjänstemän gjorde privata skogsaffärer – det var inte så noga – och affärsmetoderna som lyckades, och dessa affärsmän sörjde alltid för att de lyckades. De köpte nämligen för att i sin tur sälja till sågverksbolagen och voro därför intresserade av att komma åt skogar så billigt som möjligt, varvid kontrakten spelade en betydande roll. Dessa skrevos sålunda stundom så försåtligt, att ingen juridisk institution förmådde komma tillrätta med dem på annat sätt än att ge köparna rätt, vilket betydde att säljarna blevo ruinerade.

För övrigt hade skogsköpen gått i dessa tecken alltsedan bolagen kontrakterade den så kallade avverkningsrätten. Man tillgrep varje medel alltifrån brokiga penningssedlar till »gott dricka» som det hette, och Guds ord. Samma princip följdes över hela linjen, till och med när det gällde att få fram timret efter flottlederna.

NU HADE EMELLERTID EN DOV OPINION mot denna skogsskövlingens anda begynt taga ton bland bönderna. Även bland skogsarbetarna begynte man mumla ristande på huvudet. Skulle detta tillstånd bland dem vara evigt? Voro de predestinerade att byta bort sin arbetskraft i tungt och livsfarligt arbete mot ett nödortfigt uppehälle på fläsk och bröd, en rökig koja och ett rus till jul?

Så formade sig så småningom detta dunkla spörjande till en slags prototyp för det påbörjade uppvaknandet, vilken jag gav namnet Domkapitlet. Nu stod nämligen avgörandet för dörren, huruvida dessa skogsmän skulle fortsätta leva som de levde, för att slutligen bli vargar, eller vinna ett annat och mera människovärdigt liv även de.

Och så började jag. Då jag på kvällar och söndagar läst mina tidningsklipp och lyssnat till människens berättelser, var det liksom ett extra nöje att tända ljuset i vrån, lägga mig framstupa på britsen och anteckna på vitt papper mina egna syner eller ingivelser. Och nog minns jag.”

Ur en fallen skog
var Gustaf Hedenvind Erikssons debutbok.

Kraft | Flexibilitet | Styrka | Uthållighet

It's in our nature!

iamKraft®

NORDICPAPER)))

Verner von Heidenstam

Tiveden

Ur diktsamlingen *Dikter* 1895

*Hör furornas dofva sorgemusik,
med förstämnda trummor och tubor i moll,
en blåkullahymn med suckar och skrik
i ödemarken diktad af troll!*

*Här spökar vid pipande myggors dans
den tid, som före människan fanns.
Här grönska ormbunskskogarnas ätteläggar.
Här hänga mossiga rullstensblock,
som tornats upp till cyklopiska väggar.
Här dyker kärrets förruttnande stock,
som ett sjövidunder till vattenbrynet
och skjuter i höjden det drypande trynet.*

*Reptillikt pansrade tallarnas rötter
stå våta i gyttjan som ödlefötter,
stå, fläkta ur jorden, som stora spindlar
vid ättestupan, där stigen svindlar.
Men stilla! En luden panna bräcker
de spröda kvistarnas nät och sträcker
förtorkade stubbar till markens ljung.
Det är älgen. Våldig och tung
som en mastodont han släcker
sin törst i kärret och skådar
med vilda ögon i bergets vägg.
Och vattnet skvalar i silfvertrådar
ur flåsande mule och raggigt skägg.*

*Här kryper som skygg för himmelens ljus
den stolta tallen till markens grus.
Se bergen, de stå ej med tinnar som hvitna
i evig snö, men låga och grå;
de stå som trasmän med slitna
och färgglöst blacknade kappor på.
Och valde vi språkets mörkaste ord,
de vore ej mörka, ej tunga nog
att måla i dikt den fosterjord
som evigt predikar sitt kalla: försaka!
hur bonden biter sin svarta kaka,
och stenarna rassla under hans plog.
Hur låg, hur grå, hur glädjetom,
står trakten rundt min stig.
Min födelsebygd, du hälsar mig
i trasor och fattigdom.*

Verner von Heidenstam (1859–1940) föddes i Olshammar på Vätterns västsida. Åren 1876–1878 gav han sig ut på en lång resa till Sydeuropa och Mellanöstern för att bota sin tuberkulos. Den hemlängtan han då kände manifesterade han i sin debutsamling *Vallfart och vandringsår* som kom ut 1888 och väckte stor uppmärksamhet i de litterära kretsarna. Det är där som några av hans allra mest kända versrader finns:

*Jag längtar hem sen åtta långa år.
I själv sömnen har jag längtan känt.*

Jag längtar hem.

*Jag längtar var jag går
– men ej till människor!*

*Jag längtar marken, jag längtar
stenarna där barn jag lekt.*

Med flera romaner och samlingen *Dikter* började Heidenstam att inta rollen som nationalskald. Han bröt med Strindbergs realism och blev den främste företrädaren för det som på 1890-talet var känt som nationalromantik. Han var också något av en kändis i det dåtida Sverige, men förmodligen mer på grund av sitt utsvävande levnadssätt och karaktäristiska utseende än på de böcker han skrev.

Till kännedomen om honom bidrog också skolboken *Svenskarna och deras hövdingar*, som var en historisk motsvarighet till geografiboken Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige.

Verner von Heidenstam tilldelades Nobelpriset i litteratur 1916 och bosatte sig så småningom på Övralid, nästan tvärs över Vättern från sin födelseort.

Gustaf Fröding

I skogen

Ur diktsamlingen *Guitarr och dragharmonika* (1891)

Gustaf Fröding (1860-1911) är en av Sveriges mest älskade författare. Han var journalist på Karlstadstidningen och debuterade 1891 med diktsamlingen *Guitarr och dragharmonika* varur de här båda dikterna är hämtade. De flesta känner honom nog för hans humoristiska dikter i omisskännlig värmländsk anda. Men han skrev också mästertill naturlyrik. Till exempel ses den mer än välkända *Det var dans bort i vägen*, som en av de finaste naturskildringar som någonsin skrivits.

Fröding drabbades senare av psykisk ohälsa men fortsatte att skriva, men nu i mörkare tonarter. Han blev folkkär redan i sin livstid. Svenska Akademien nominerade honom till Nobelpriset i litteratur, men han hann inte få det sig tilldelat innan han avled. Han begravdes i Storkyrkan av ärkebiskopen Nathan Söderblom och processionen genom Stockholm följdes av uppskattningsvis cirka 200 000 personer.

*I skogarnes djup bor skuggan,
och tystnaden slumrar där,
och viskande bud från bygden
den suckande vinden bär.*

*Och molnen komma med vinden,
och solen skymmes därav,
och fåglarnes röster tystna
och luften är tung och kvav.*

*Men vad som av vinden viskas,
är ingen av oss, som vet,
ty susande språkets mening
är skogarnes hemlighet.*

*Kanhända om nya illdåd
han viskar i klyft och mo,
om mänskornas hätska strider,
om brott och om bruten tro.*

*Jag vet blott, att vemodsslöjan
sig sänker kring furans skrud
och källan och bäcken mörkna,
när vinden går fram med bud.*

*Det är liksom onda ögon
jag såge bland snårens nät
och hörde ibland bakom mig
som tassande lömska fjät.*

*Jag kände en trast, som sjöng för
sin käresta dagen lång,
och ljungen och lingonriset
beundrade djupt hans sång.*

*Och blåklockan ringde sakt
i takt med hans kärleksglöd,
och skogsstjärnans öga lyste
och smultronets kind blev röd.*

*Då hördes en vinge flaxa,
och klorna en glada slog
i sångarens bröst, och sången
om kärlek för alltid dog.*

*Det vackraste tjärnet i skogen
låg ensamt och tyst och klart
och växlade blickar med solen
och drömde så underbart.*

*Det speglade härliga skatter
av skiftande ljus och färg,
det famnade alltets riken
i ramen av skog och berg.*

*Det drömde om eviga rymder
av evigt skimrande glans,
om stjärnor och soliga världars
oändliga rytmiska dans.*

*Men nu ligger skogens öga
av starren för alltid släckt,
en stirrande glanslös yta,
av smutsiga mossor täckt.*

*En ekorre satt i toppen
och tittade ned och teg,
ty älgen gick fram i skogen
med spänstiga, stolta steg.*

*Det var just i parningstiden
och trotsig och djärv han var,
ty driftens mäktiga sjögång
i svallande blod han bar.*

*Han förde med kunglig hållning
sitt greniga vackra horn.
Det rasslade svagt bakom snåret,
en krypskytt tog säkert korn.*

*I stoftet släpades kronan
på stönande, fallen kung,
det trotsiga, vilda blodet
förrann mellan fredlig ljung.*

*Du trotsiga tall, som sträcker
mot himlen din smärta topp,
jag känner din stolta strävan,
ditt anande starka hopp.*

*Du tror att den vackra stjärnan
på himlen du en gång när,
om också din trogna längran
skall räcka i hundra år.*

*Hur skygg skall ej stjärnan gunga
på knotig och kraftig gren
och sprida från barrig krona
sitt blinkande milda sken.*

*Du skjuter med makt i höjden
ditt åtrådda mål emot,
du banar dig fram, du växer,
du höjer dig fot för fot.*

*Ack, känner du icke döden,
som fräter i stam och rot,
och ser du då ej, hur stjärnan
flyr undan dig fot för fot?*

*Jag gitter ej längre vandra
omkring i min gamla skog,
vi äro ej längre vänner,
jag känner, jag vet det nog.*

*Ty skogen är god som fordorn
och vänlig och innerlig,
det finnes ej längre samklang
emellan honom och mig.*

*Min anfrätta mänskotanke
förstör vad naturen byggt,
i färgspel och barrdoft och gransus
det blandar sig in något styggt*

"Vallflicka med boskap". Målning från 1890 utförd av folk-
livs- och landskapsmålaren Olof Arborelius, tillika professor
vid Konstakademien i Stockholm åren 1902–1909. Wikipedia.

Vallarelåt

Ur diktsamlingen *Guitarr och dragharmonika* (1891)

*Hör du ej bjällrorra, hör du hur sången
vallar och går och går vilse i vall?
Korna de råma och påskynda gången,
följa i lunk efter jäntans trall.*

*Hör, hur det ljuder kring myr och mo:
Lilja – mi Lilja – mi Lilja – mi ko!
Eko vaknar i bergigt bo,
svarar ur hällarne
långt norr i fjällarne!
Lilja – mi Lilja – mi ko!*

*Bjällklangen dallrar och faller och stiger,
suset är stilla och hvilar i ro,
skogen är kvälltung och sömrig och tiger.
Endast den vallande
låten går kallande
från genom nejden kring myr och mo.*

*Natten är nära och solskenet rymmer,
ser du på tjärnet, hur töcknet står!
Skuggan förlänges, förtätas och skymmer,
snart öfver skogarne mörkret rår.*

*Mörk sofver tallen, mörk sofver granen,
dofvare sorlar en bergbäcks fall.
Fjärmare klingar den höga sopranen,
vallar och går och går vilse i vall.*

Oscar Stjerne

Björkarna därhemma

Ur diktsamlingen *Sol och snö*

Oscar Stjerne (1873–1917) är idag nästan bortglömd men var på sin tid en mycket läst och uppskattad lyriker. Han var liksom Fröding värmlänning och både medarbetare och delägare i Karlstads-Tidningen. Hans första diktsamling kom ut 1901 och följdes fem år senare av samlingen *Sol och snö* som blev mycket väl mottagen och såldes i stora upplagor.

Den innehöll bland annat *Björkarna därhemma* som kom att bli hans paradikt. Oscar Stjernes dikter nådde en bred publik och blev mycket uppskattade i tidens nationalromantiska anda. Senare i livet drabbades han av en psykisk sjukdom och avled slutligen på hospitalet i Kristinehamn år 1917.

Foto: Lars Klingström

Björkarna därhemma...

Runt min stig de susa.

*Ännu i fjärran kulna vintersstunder
lyssnar jag till suset som gick
i hemmets lunder,
spelade i löven i sommar-
dagar ljusa.*

*Än alltjämt den sången håller
mig fången,
sången genom björkarna,
björkarna därhemma...*

Björkarna därhemma...

Mellan vita stammar

*skymtar jag doftande
klövervita vallar,
skogen därbortom med
allvarsmörka tallar,
böljemjuka åsarnas dunkelblå
kammar,
kvällsskyns purpursegel,
tjärnets silverspegel ser jag
genom björkarna,
björkarna därhemma.*

Björkarna därhemma...

*Där ljusa kronor gunga,
lustigt mellan grenarna glada
ögon glittra,
leende mot solen. Glatt som
fåglar kvittra,*

gamla lekkamrater livets

vårsång sjunga

*skingrande på färden, skilda
vitt i världen
råkas vi bland björkarna,
björkarna därhemma.*

Björkarna därhemma...

*Tysta, månskenssvala
nätter, när för vinden bladet
knappast röres,
mera djupstämt endast suset
till mig föres.*

*Är det anderöster, som i suset tala?
Ännu efter döden gångna
släktens öden
susa genom björkarna,
björkarna därhemma.*

Björkarna därhemma...

*Mina är förinna
över främlingsmarker med
en rastlös böljas
orosvall, och livets lust och
smärtor sköljas
bort för nya bilder, plånas ut,
försvinna.
Men i längtanshunger till sin
källa sjunger
böljan än om björkarna,
björkarna därhemma.*

Erik Axel Karlfeldt

I älgtiden

Ur Fridolins visor och andra dikter

*Han kommer hvar natt till en hafrevret;
från torpet man sett, hvar han betar,
den väldige best som med svett och förtret
jag fåfängt om dagen letar.*

*Nu sofver all nejden i fullmånen flor,
men brinnande vakar min lystnad.
Vid diket, där frodiga pilhäcken gror,
jag väntar i vindlös tystnad.*

*Då träder han ut från sitt höstliga slott
mellan granar och blodröda aspar.
Han skrider högtidligt och lugnt
som en drott,
och kronan i grenarna raspar.*

*Så fredligt i måndimmans vaggande ström
han vankar bland kornrika snesar,
fantastisk, bisarr som en syn i en dröm,
som en vålnad af fornskogens resar.*

*Och här, på sitt odal, för mer än ett djur
han syns mig, ja mer än min like:
en stoltare son af drottning Natur,
en förstfödd i vildmarkens rike.*

*Det kommer till korta, mitt jägareblod.
Jag kan ej min vekhet betvinga,
jag närns icke sända mitt dödande lod
i denna månljusa bringa.*

*Ett sådant pris får ej vinnas med svek.
Jag smyger mig bort genom riset.
I morgon börja vi åter vår lek,
du höge, på gamla viset.*

*Då spela vi rent. Du har präktiga ben,
och ärligt försprång du vunnit;
om jag hinner dig då öfver stock och sten,
har nog månskenshumöret försvunnit.*

*Och bringar jag då mot din fasta bog
till hvila det darrande kornet,
skall skottet få sjunga kring myr och skog,
och med fröjd skall jag stöta i hornet.*

*Och stolt vill jag räkna hvar pannans tagg
som du burit i prakt utan lyte
samt föra hem öfver tufvornas dagg
i kvällen mitt förstliga byte.*

Erik Axel Karlfeldt (1864–1931) brukar ibland kallas för Sveriges siste nationalskald. Han studerade i Uppsala och tjänstgjorde sedan som lärare i Djursholm. Samtidigt skrev han dikter och debuterade 1895 med diktsamlingen *Vildmarks och kärleksvisor*. Den väckte dock ingen uppmärksamhet. Det gjorde däremot hans kommande båda samlingar, de om dal-karlen Fridolin, som presenterar sig så här: Bonde är jag född, herre har jag varit, lantman är jag åter bliven. Det var så han upplevde sig själv. Hela hans författarskap var fast grundat i hembygden i Dalarna och genomsyras av en stark naturkänsla.

År 1904 invaldes Karlfeldt i Svenska Akademien. Han fortsatte att skriva ända till några år före sin död 1931. Samma år tilldelades han postumt Nobelpriset i litteratur.

Intet är som väntans tider

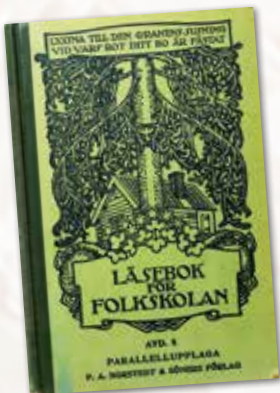
*Intet är som väntanstider,
vårflodsveckor, knoppningstider,
ingen maj en dager sprider
som den klarnande april.
Kom på stigens sista halka,
skogen ger sin däfna svalka
och sitt djupa sus därtill.
Sommarns vållust vill jag skänka
för de första strån som blänka
i en dunkel furusänka
och den första trastens drill.*

*Intet är som längtanstider,
väntansår, trolofningstider.
Ingen vår ett skimmer sprider
som en hemlig hjärtanskär.
Sällan mötas, skiljas snarligt,
drömma om allt ljuft och farligt
lifvet i sitt sköte bär!
Gyllne frukt må andra skaka;
jag vill dröja och försaka,
i min lustgård vill jag vaka,
medan träden knoppas där.*

Skolans värld

Gamla småskolan i Önum utanför Vara, sannolikt någon gång under något av 1800-talets senare årtionden. Västergötlands museum.

Folkskolans läsebok började ges ut 1868 och kom därefter fortlöpande ut med nya upplagor, den sista så sent som 1951. Skogens viktiga roll framgår redan på det klassiska omslaget med bilden av granen och huset: *Lyssna till den granens susning vid vars rot ditt bo är fästat.*

Boken som gjorde svenskarna till ett läsande folk

Svenskarnas läsförmåga var länge dålig. Sedan 1723 fanns visserligen en lag om att föräldrar var skyldiga att lära sina barn att läsa. Men när de flesta själva inte kunde läsa blev effekten ringa. Efter årtionden av diskussioner beslutade riksdagen slutligen år 1842 att införa en allmän och obligatorisk fyraårig folkskola i Sverige.

DET TOG DOCK TID INNAN REFORMEN GAV RESULTAT. Sverige befann sig i en fas av stora omvälvningar. Befolkningstillväxten var hög, industrialiseringen pågick för fullt och inflyttningen till städerna hade tagit fart. Att barn och ungdomar skulle tillbringa en stor del av sin tid i skolan var heller inte något som ansågs positivt

av alla föräldrar. Nittio procent av Sveriges befolkning levde på landet och var beroende av jordbruk. Barnen var sedan generationer tillbaka en viktig kugge i familjernas försörjning.

När folkskolestadgan antogs fanns det i princip inte några lämpliga läromedel överhuvudtaget. Tryckta alster hade tidigare främst varit av religiös karaktär. Faktum är att när *Läsebok för folkskolan* kom ut år 1868 så var det den första icke religiösa bok som fick en bred spridning hos det svenska folket. Tre år senare hade den tryckts i 100 000 exemplar.

MAN KAN SÄGA ATT *Läsebok för folkskolan* var en slags ”allbok” som skulle täcka alla viktiga ämnesområden utom matematik. Den tjänade också som norm för moralisk, religiös, social och nationell fostran. Undervisningen i folkskolan kretsade helt kring den nya läseboken. Boken omfattade sju avdelningar, varav den första – *Stycken af blandadt innehåll* – innehöll skönlitterära stycken, ofta bearbetade eller förkortade. Här återfinns man bland annat Richard Dybecks dikt *Du gamla du friska du fjällhöga nord* som ju senare upphöjdes till nationalsång. I de övriga sex avdelningarna fanns berättelser inordnade under rubriker som *Naturskildringar från fäderneslandet* och *Berättelser och levnadsbilder i fäderneslandets historia*.

Här skulle alltså de uppväxande släktena inte bara lära sig läsa, utan också bibringas kunskaper om allt som man som svensk förväntades känna till om sitt land. Att berättelserna till stor del bestod av myter och historiska berättelser med tveksam härkomst var det förmodligen ingen som funderade över – då! Den diskussionen kom först långt senare.

LÄSEBOKEN KOM TILL I EN TID då det nya moderna Sverige började skapas. Betoningen på nationalism och vördnad för fäderneslandet var vid den här tiden mycket tydlig. Det var nu man från de styrandes sida ville bygga upp känslor hos människor av att tillhöra landet, nationen Sverige – inte bara bygden de bodde i. Här ägnades till exempel hela tolv sidor åt kung Gustav II Adolf. En hyllning som inte står efter dem man i Nordkorea idag ägnar sina ”stora” ledare.

Naturen var ett centralt tema i den nationella retoriken. Skogen lyftes fram för sina estetiska och kulturella värden men också som leverantör av råvaror för industriproduktion.

LÄSEBOK FÖR FOLKSKOLAN KOM UT i ständigt nya upplagor med omarbetningar och nya tillägg. År 1911 kom slutligen den så kallade parallellupplagan. I själva verket var det ett helt nytt läromedel, som Norstedts förlag tvingades ge ut eftersom Bonniers Läseböcker för Sveriges barndomsskolor, med bidrag av bland annat Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam, blivit en allvarlig konkurrent. Utgivningen av parallellupplagan blev en stor framgång och fortsatte ända till 1951.

Lars Klingström

I det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet var nationalism en stark samhällsströmning i Sverige. Så här drastiskt uttryckte sig en känd folkskoleinspektör från Skåne i Svensk Läraretidning 1906: *Fosterlandet, hvars flagga svajar öfver vår skola, skall älskas. Den flaggan skall äras af hvarje barn. Värre än stöld och värre än mord skall i deras tanke förräderi mot fosterlandet vara. Det brottet skall vara avskyvärdast af alla.*

I 1800-talets svenska nationalism var det ingen hejd på hyllningarna av forna ”hjältar”. Så här fick miljoner svenska skolbarn lära sig om Gustav II Adolf: *Få personer hafva varit begåfvade med så utmärkta själsförmögenheter som Gustaf Adolf. Med lika snabb som djup blick genomskådade han alla så enskilda som allmänna förhållanden, och det redan som yngling ofta bättre än de under arbete och erfarenhet grånade statsmännen. Tillika egde han förmågan att utan förberedelse, men ändock med klarhet och behag utveckla sina tankar, varande genom mildheten i stämman och åtbörder en nästan större talare än den store farfadern (Gustav Vasa). Han anses ha öfverunnit lika många med tungan som med svärdet.”*

Ur Läsebok för folkskolan

Storskogen

Läsebok för Folkskolan byggde även i sin tionde upplaga från 1911 till stor del på texter skrivna av andra författare. Men till skillnad från de tidigare upplagorna var många av texterna nu redigerade och i många fall också förkortade. En som var engagerad i detta arbete var göteborgsläraren **Per Holmén** (1871–1930). Han skrev flera läroböcker och slutade sin bana som undervisningsråd vid Skolöverstyrelsen. Det är han som skrivit den inledande delen av Storskogen, här invid. Resten är hämtad ur en av författaren Karl-Erik Forsslunds noveller.

SVERIGE ÄR DE STORA SKOGARNAS LAND. En tid har funnits, då skogen bredde ut sig från sydligaste Skåne till nordligaste Lappland med blott en och annan glänta vid sjöarnas och flodernas stränder. Men skogen fick så småningom vika för odlarens yxa och spade. Åkerjorden fick allt större värde, medan skogen ansågs nästan värdelös.

Också är skogen i våra dagar till allra största delen undanträngd till den mark, som består av krosstensgrus. Ty denna mark är så svår att odla och ger så ringa lön för mödan, att nybyggaren icke gärna slår sig ned där. Men här trives barrskogen förträffligt. Med sina rötter tränger den mellan stenar och block djupt ned i jorden, och över den ojämna ytan reser den högt sina pelarlrika stammar.

Omkring hälften av Sveriges fasta yta upptages av sådan mark. Det är huvudsakligen de områden, som efter istiden aldrig varit sänkta under havet, således Sydsvenska och Nordsvenska högländan.

På det förstnämnda är skogen numera för det mesta gles och späd. Människorna ha nämligen för längesedan lärt sig, att skogen kan förvandlas i pengar. De ha börjat med att fälla de största och vackraste furorna, vilka giva det dyrbaraste timret. Därefter har turen kommit till de mindre furorna och till granarna, och så ha så småningom stora områden blivit kalhuggna.

ÄVEN I NORDLIGA SVERIGE ha människorna mångenstädes farit hårt fram med skogen. Men här äro skogsvidderna ofantligt mycket större, och väldiga områden stå ännu orörda av timmerhuggarens yxa. Här kan man skåda skogen i all dess ursprungliga skönhet och majestät. Här träffar man vild

och ogenomtränglig skog men också jämn, vacker timmerskog med idel regelbundna furor, raka i stammen, starka vid roten, släta i barken och alla nästan jämntjocka. Yxan har ännu icke bragt en enda av dem att darra, stockhuggaren har icke gjort sig ärende hit och tjärbrännaren icke vågat tränga så långt in i ödemarkerna. Du söker att famna en av dessa jättar, men dina armar nå icke omkring honom. Du blickar upp mot toppen: den är så hög som kupolen över kyrkans tak. Här nere känner man av ingen vind, men uppe i topparna höres ett sakta brus.

*»Det susar så dunkla sagor
i furornas pelarsal,
i topparnas sakta gungning
förnimmes ett hemligt tal.»*

ÄVEN I NÄRHETEN AV odlade bygder kan man träffa på starkvuxen, sparad skog. Det är på sådana ställen, där människan med klokhet och omtanke vårdar denna källa till välstånd. Vi lyssna till skalden Karl-Erik Forsslund, som för sin lille son skildrar hembygdens skogar:

»Vi ska snoka ordentligt igenom våra jaktmarker, lära oss känna igen var tjärn och vart fall, var kolbotten och var gångstig. Det är härliga trakter, tysta och ödsliga, myrar och fall och skog, ett hav av skog, ett mörkgrönt hav, i vilket småsjöar och tjärnar blänka som våta kobbar och skär.

Där finns en tallskog, den jag längtar att få föra dig in i, en vidsträckt pelarhall. Det jämna golvet är täckt av en mjuk och tjock matta av gulgrön mossa. Ej en buske, ej en skräpig rishög, ej ett smutsstänk eller ett grått dammkorn finner du där. Överallt är rensopat och helgdagsfint. Och mot skyn stiga miljoner pelare, raka, höga, smäckra, stam vid stam. Blicken går vilse mellan dem och drunknar långt bort i ett grönskimrande dunkel. Och högt över ditt huvud stå valv vid valv. De vila lätt på pelarna, de bilda ett enda sammanhängande grönt nät.

DET VÄXER EN STORVULEN gammal tall där inne. Tre sekler och kanske mer ha brusat genom hans krona. Han är huvudet högre än alla traktens tallar, och han är far till hela skogen. Han har lämnats kvar som frötall, var gång stammarna omkring honom fällts och förts bort. Kanske har han också någon gång skonats för sin skönhets skull. Stanna vid hans fot, och låt blicken klättra uppför hans stam! Där finns ej en krökning, ej en utväxt, ej en torr gren på den. Rak, fint rundad, täckt av täta, jämna fjäll, lysande rödbrun skjuter han mot skyn, och där uppe bär han en rik och yppig krona.

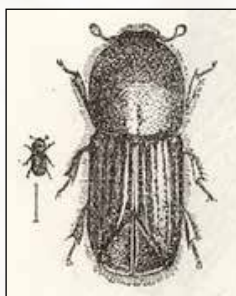
– Se på honom och begrunda! Han är ung trots sin ålder, och han växer än. Han är frisk från rot till topp, han står lika stark och lugn i sol och storm.”

Per Holmén. Med citat från Karl-Erik Forsslund m. fl.

Karl-Erik Forsslund (1870–1941) var en produktiv författare som både skrev prosa och poesi. Han var en stark tillskyndare av hembygdsrörelsen och skrev flera handböcker om natur och kulturvård. Åren 1897–98 var han redaktionssekreterare på den nystartade humortidskriften Strix.

Forsslund var också en av grundarna till arbetarrörelsens folkhögskola i Brunnsvik som uppfördes på hans ägor strax utanför Ludvika. Under ett kvarts sekel arbetade han med sitt största och ofullbordade verk *Med Dalälven från källorna till havet*, som i sin detaljriktighet närmast kan betecknas som ett litterärt landskapsmuseum.

Med sina många kapitel om skog förmedlade folkskolans läsebok skogliga grundkunskaper till de svenska skolbarnen. I kapitlet om skogens fiender fick de bland annat lära sig känna igen barkborrarna, som också på den tiden vållade stora skador.

Så här såg det ut på många håll i norra Sverige i början av 1900-talet. Skogarna hade i omgångar skattats på sina största och mest värdefulla träd och sedan bara lämnats. Mediabanken SLU.

Läsebok för folkskolan

Skogens fiender

Det här är ett långt kapitel i läseboken som tar upp både eld, insekter och försumpningen, som man då och ännu i några årtionden trodde var ett hot för skogen. Både överraskande och inte, är att man räknar människan som en fiende.

UNDER TUSEN OCH ÅTER TUSEN ÅR har vårt land varit skogarnas land. Så länge skogen hade att försvara sig endast mot elden och mot fiender inom djur- och växtvärlden, så länge förmådde den att behålla sin plats. Men den fick en ny fiende, som var svårare än både elden, insekterna och vitmossan. Det var människan. Människan lärde sig odla jorden, och skogen fick lämna rum för åker och äng. Den måste dessutom ge människan vad hon behövde av timmer och ved. Men den stod sig gott ändå, ty ännu var den härskare på de stora vidderna, dit odlingen hade svårt att tränga fram. Det är först under de två senaste mansåldrarna, som skogen även där råkat i verklig fara för människan. För några årtionden sedan började nämligen skogens alster, timmer och träkol m. m., röna livlig efterfrågan ute i världen. Människorna blevo liksom yra av vinningslystnad och gingo utan tanke på framtiden till anfall mot skogen från alla håll. Utmed de norrländska älvarnas mynningar byggdes sågverk vid sågverk. Stora bolag inköpte ofantliga skogsområden, och snart var skogsskövlingen i full gång.

Tallens virke är hårdare och mera rent från kvistar än granens och således värdefullare. Till en början avverkade man därför också huvudsakligen tall. Med en dov suck föll den ena efter den andra av skogens jättar till marken. Stammen sågades av i två eller tre stockar och fördes till sågverken. Toppar och grenar fingo ligga kvar. Dessa hindrade återväxten och gjorde skogstrakten svår att beträda. Över den förödda nejden reste sig här och var de yviga granarna. Men dem ansåg man i det närmaste värdelösa, och man lät dem därför vara i fred. Så bredde skogsskövlingen ut sig från kusten mot obygderna i det inre. Allt längre väg fingo stockarna att segla, innan de nådde den vassa sågen, som delade upp dem i bräder, plankor, sparrar och läkten. De härliga tallmoarna förvandlades till ödemarker, fyllda med ris och bråte.

MEN TILL SLUT BÖRJADE människorna vakna till besinning. Det stod med ens klart för mången: »Om denna ödeläggelse får fortfara, tillfogas vårt land en obotlig skada.» Under senare hälften av 1800-talet stiftades därför en lag, vilken i vissa delar av riket förbjöd försäljning av timmer, som icke nådde en viss angiven grovlek. Härigenom hade man i någon mån lyckats skydda ungskogen. Sedermera har ännu en lag tillkommit, som ålägger skogsägaren att vid avverkning sörja för skogens återväxt. Toppar och annat ris få icke längre ligga kvar på hygget och hindra återväxten, och man måste antingen vid skogsfällningen kvarlämna tillräckligt med fröträd eller ock genom plantering söka uppdraga ny skog.

I VÅRA DAGAR BEDRIVES också avverkningen på ett förståndigare sätt än förr. Avfallet tillvaratages och användes för beredning av träkol. Och granen har numera funnit en riklig användning icke blott som timmer utan även och framför allt för beredning av trämassa. Visserligen bedrivs mångenstädes avverkningen ännu alltför ivrigt, men man söker också att så långt som möjligt sprida kännedom om skogens rätta skötsel och vård. Det står i människans eget val, om hon skall räknas bland skogens fiender eller bland dess vänner. Hon har i sin makt att på många sätt underlätta skogens uppkomst och utveckling. Genom plantering kan hon hjälpa den att erövra nakna ödemarker och kala berg. Hon kan genom utdikning bekämpa vitmossan och förvandla myrar och träsk till lämplig skogsmark. Hon kan genom lämplig utgallring av buskar och träd giva skogen tillräckligt med ljus och luft. Hon kan hämma insekternas skadegörelse. För allt detta behöves egentligen blott ett: att förstå och älska skogen.

Det är de unga, som i främsta rummet skola lära sig älska och vårda skogen. De skola försona, vad fäderna brutit mot den. I våra folkskolor förekomma därför mångenstädes s.k. planteringsdagar, då barnen under lärarens ledning draga ut i skog och mark för att genom frösådd och plantering fylla de luckor, som en ovis och tanklös skogshushållning åstadkommit.

Sedan slutet av 1800-talet levde skogsbrukarna i föreställningen av att försumpning var ett allvarligt hot mot skogens förmåga att växa. Detta budskap förmedlades också via Läsebok för folkskolan. Det dröjde sedan ända till 1935 innan Carl Malmström vid Statens skogsforskningsinstitut kunde avliva denna seglivade myt.

Originalillustration i Nils Holgersson-boken som hos Sveriges unga befäste bilden av Kolmården som rövarnas skog.

Selma Lagerlöf (1858–1940) växte upp på herrgården Mårbacka i Värmland och bestämde sig, bara sju år gammal, för att bli författare. Hon debuterade 1891 med Gösta Berlings saga som dock fick ett blandat mottagande av sin samtid. Först senare fick boken sin kultstatus. Det verkliga genombrottet kom 1906 med Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Det är en skolbok som förmedlar kunskaper om landet Sverige på ett sätt som omedelbart gjorde den mycket uppskattad och förlänade Selma Lagerlöf epitetet "Sveriges främsta sagoberätterska". Selma Lagerlöf tilldelades Nobelpriset i litteratur år 1909 och invaldes fem år senare i Svenska Akademien.

Kolmården

Ur Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige

Selma Lagerlöf förmedlar i kapitlet Kolmården hela den svenska skogshistorien. Hur den en gång vilda skogen börjat odlas upp och hur den sedan man funnit malm nästan helt huggits ned. Först sedan malmen tagit slut insåg människorna att de, "om de bara fore förståndigt fram med skogen", kunde förtjäna sitt levebröd av den.

NORR OM BRÄVIKEN, där gränsen går fram mellan Östergötland och Sörmland, reser sig ett berg, som är flera mil långt och mer än en mil brett. Om det hade en höjd som svarade mot längden och bredden, skulle det vara ett av de präktigaste berg, som funnes till, men det har det inte.

Det händer ibland, att man råkar på ett bygge, som har blivit så stort tilltaget från början, att ägaren aldrig har lyckats att få det färdigt. När man kommer fram till det, ser man tjocka grundmurar, starka valvbågar och djupa källare, men det finns varken väggar eller tak: alltsammans höjer sig bara ett par fot från marken. Det är inte utan, att den, som får se det där gränsberget, kan komma att tänka på en sådan övergiven byggnad, för det ser nästan ut, som om det inte skulle vara ett färdigbyggt berg, utan bara grunden till ett berg. Det reser sig från slätten med tvärbranta väggar, och överallt stå stolta klippmassor upptornade, som tyckas vara ämnade att bära höga, ofantliga bergsalar. Allt är mäktigt och vilt och stort tilltaget, men det är ingen riktig höjd eller resning på det hela. Byggmästaren har tröttnat och gått ifrån arbetet, innan han har hunnit att resa upp sådana där långa branter och vassa toppar och åsar, som brukar stå som väggar och tak på de färdigbyggda bergen.

Men liksom till ersättning för klintar och klättar har den stora bergstrakten i alla tider varit klädd med höga och väldiga träd. Ekar och lindar ha stått i utkanterna och i dalgångarna, björkar och alar längs sjöstränderna, tallar uppe på de branta avsatserna och granar överallt där de ha funnit en nypa jord att växa i. Alla dessa träd tillsammans bildade den stora skogen Kolmården, som förr i världen var sa fruktad, att envar, som måste fram över den, bad till Gud och beredde sig på sin sista stund.

DET ÄR NU SÅ LÄNGESEDAN Kolmården växte upp att det är omöjligt att säga hur det kom sig, att den blev sådan den blev. Den hade väl en svår tid i början på den kala bergsgrunden, och den blev härdad genom att nödgas skaffa sig fotfäste bland hårda hällar och föda ur magra grusbackar. Det gick med den som med mången, som får slita ont i ungdomen, men blir stark och kraftig, när han blir färdig. När skogen var fullvuxen, hade den träd, som voro tre famnar i omkrets trädens grenar voro sammanflätade till ett ogenomträngligt nät, och marken var genomvävd av hårda, hala rötter. Den var ett ypperligt tillhåll för vilda djur och rövare, som visste hur man skulle krypa och klanga och smyga för att komma fram genom den. Men för andra hade den inte mycket lockande. Den var mörk och kulen villsam och ovägad, risig och stickande, och de gamla träden sågo ut som troll, där de stodo med skägg på grenarna och mossor på stammarna.

När människor först flyttade till Sörmland och Östergötland, växte det där skogar nästan överallt, men de, som stodo i fruktbara dalar och på slätter, blevo snart borttröjda. Kolmården åter, som växte på fattig berggrund, brydde sig ingen om att falla. Men ju längre den fick stå orörd, dess mäktigare blev den. Den var som ett fäste, vars murar för var dag växte sig tjockare, och den, som ville tränga fram genom skogsmuren, måste ta yxan till hjälp.

Sveriges folkskollärares förening tog 1901 initiativ till en modern läsebok som alternativ till den föräldrade *Läsebok för folkskolan*. Bakom initiativet stod språkvivaren Fridtjuv Berg och överläraren Alfred Dalin. De ansåg att boken skulle ha en "folklig svensk stämning utgående från det svenska hemmet och naturen".

Selma Lagerlöf åtog sig uppdraget men föreslog en annan form än den blandning av ämnen som fanns i *Läsebok för folkskolan*. Hon skissade därför på en serie av böcker i olika ämnen. Självtog hon sig an den svenska geografien. Och det på ett mer fantasifullt sätt än de gängse geografiböckernas uppräknings av namn och torra fakta.

Resultatet blev serien Läseböcker för Sveriges ungdomsskolor som förutom *Nils Holgerssons underbara resa* innehöll Verner von Heidenstams historiebok *Svenskarne och deras hövdingar* samt Anna-Maria Roos båda hembygdsböcker *Sörgården* och *I Önnemo by*. Även Sven Hedins *Från Pol till pol* räknas till serien, som kom ut mellan 1906 och 1912.

KSLA har norra Europas största agrar- & skogs-historiska bibliotek

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien

Drottninggatan 95 B
Box 6806, 113 86 Stockholm
Tel: 08-54 54 77 00
akademien@ksla.se
www.ksla.se

ANDRA SKOGAR FÅ VARA RÄDDA FÖR människorna men för Kolmården fingo människorna lov att vara rädda. Den var så mörk och tätvuxen, att jägare och risplockare gång på gång gingo vilse där inne och höllo på att förgås, innan de kunde arbeta sig ut ur snåren. Och för de resande, som måste färdas mellan Östergötland och Sörmland var den rent livsfarlig. De fingo leta sig fram på smala djurstigar, för gränsfolket hade inte en gång makt till att hålla banad väg över skogen. Inte fanns det bro över å eller färja över sjö eller spång över myr. Och inte på hela skogen fanns det en koja, där det bodde fredligt folk, men vilddjurskolor och rövarhålor var det gott om.

Det var inte mången, som kom över skogen utan skada, men desto flera voro de som halkade utför bråddjup eller redo ner i moras, som blevo plundrade av rövare eller jagade av vilddjur. Men också de som bodde nedanför skogen och aldrig vågade sig in i den, hade obehag av den, därför att björnar och vargar jämt och ständigt kommo ner från Kolmården och revo deras boskap. Och det var ingen möjlighet att utrota vilddjuren, när de hade ett så bra gömställe i den täta skogen.

Det var säkert, att både östgötar och sörmlänningar gärna skulle ha velat bli av med Kolmården, men det gick långsamt med detta, så länge som det fanns odlingsbar mark på annat håll. Så småningom blev den ändå en smula kuvad. På bergslutningarna runtomkring själva stor-skogen växte det upp gårdar och socknar. Skogen blev någorlunda vägad, och vid Krokek mitt i värsta obygdén reste munkar ett kloster, där de resande funno en trygg tillflyktsort.

SKOGEN FORTFOR DOCK ATT VARA mäktig och farlig ända tills en vacker dag en vandrare, som hade trängt långt in i skogsdjupet råkade upptäcka, att det fanns malm i berggrunden, som den växte på. Så snart som detta blev kunnigt, skyndade gruvarbetare och bergsmän upp i skogen för att söka reda på dess rikedomar.

Och nu kom det, som bröt skogens makt. Människorna togo upp

gruvor, de reste hyttor och bruk på den gamla skogsmarken. Men detta hade inte behövt göra skogen allvarsam skada, om det inte hade varit så, att det gick åt en otrolig mängd ved och kol för bergshandlingen.

Kolare och vedhuggare drogo in i den gamla hemska urskogen och gjorde nästan slut på den. Runtomkring bruken blev den alldeles nerhuggen, och där lades marken ut till åkrar. Många nybyggare flyttade dit upp, och snart fanns det flera nya socknar med kyrka och prästgård, där det kort förut inte hade funnits annat än björniden.

ÄVEN DÄR SKOGEN INTE blev alldeles borttröjd, blevo de gamla träden fällda och de täta snåren genomhuggna. Vägar drog fram överallt, och vilddjur och rövare jagades bort. När människorna äntligen hade fått makt med skogen, foro de förfärligt illa fram med den: höggo och svedjade och kolade utan hejd. De hade inte glömt det gamla hatet till skogen, och nu tycktes de alldeles vilja förgöra den.

Det var en lycka för skogen, att det inte fanns så särdeles mycket malm i Kolmårdsgruvorna, utan gruvbrytningen och bruksdriften minskades. Då avstannade också kolningen, och skogen fick en smula andrum. Många, som hade bosatt sig i Kolmårdssocknarna, blevo utan arbete och hade svårt att bärga sig, men skogen började åter tillväxa och bredde ut sig, så att gårdar och bruk lågo inbäddade i den som öar i havet. Kolmårdsborna försökte sig med jordbruk, men utan stor framgång. Den gamla skogsmarken ville hellre bära jätteekar och storfuror än rovor och korn.

MÄNNISKORNA GINGO DÄR och kastade mörka blickar på skogen, som tycktes bli kraftigare och frodigare, allteftersom de blevo fattigare, men till sist föll det dem in, att det kunde finnas något gott också i skogen. Kanske att det kunde ligga bärgning i skogen? Det kunde vara värt att försöka att ta vara på den i alla fall. Så började de att hämta timmer och plank ur skogen och sålde till slättborna, som redan hade gjort ända på sin skog. De märkte snart, att om de bara fore förståndigt fram, kunde de få sitt levebröd av skogen likaväl som av åkern och av gruvan. Och då kommo de att betrakta den på annat sätt än förut. De lärde sig att vårda den och älska den. De glömde alldeles bort den gamla fiendskapen och ansågo skogen som sin bästa vän.

Landshypotek Bank

Till skogs sedan 1836
– vi har ett bra erbjudande till dig
Läs mer på landshypotek.se/skog

I sagans värld

Det lilla trollet Humpe är mindre känd än den lilla Tuvstarr vid tjärnen. Men skogen är densamma; en riktig John Bauer-skog. Från jultidningen *Bland tomtar och troll* 1913. Bukowskis.

John Bauer formade svenskens bild av vad som är en *riktig* skog

Begreppet "John Bauer-skog" är fortfarande helt levande. Alla vet att det handlar om höga, raka stammar som försvinner in i ett mörkt dunkel. Ändå är det mer än ett sekel sedan som John Bauer, inspirerad av den dramatiska naturen öster om Gränna, utförde sina ikoniska målningar.

SKOGEN VAR I HISTORIEN en främmande och ofruktbar plats för människorna. I byarnas närhet höll man visserligen sina kreatur "på skogen", men annars gjorde man vad man kunde för att tränga den tillbaka och omvandla marken till åker. Genom sin otillgänglighet sågs skogen som en farlig plats som man skulle akta sig för. Där fanns inte bara vargar och björnar utan också rövare, människor som stötts ut från samhället och som drog sig fram i yttersta armod på vad som kunde komma i deras väg.

I folktron och i den rika floran av sagor som fanns i alla samhällen befolkades skogen av mystiska väsen: Onda troll som bodde i bergen där de gärna stängde in de människor som vågade sig för nära, men också goda tomtar som kunde hjälpa människorna att komma fria.

UNDER DET SENA 1800-TALETS nationalromantiska strömningar tecknades många av de gamla folksagorna ned och gavs ut i tryckt form. Även till exempel de tyska bröderna Grimms sagor från början av 1800-talet kom ut i nya versioner. För att inte tala om danske H.C. Andersens sagor från mitten av seklet. För sagoböcker var tiden kring sekelskiftet 1800/1900 något av en guldålder. Till detta bidrog också att tryckeritekniken utvecklats och det blivit möjligt att till rimliga kostnader trycka böcker och tidskrifter i färg. Ett tydligt exempel på det ökade intresset för sagor var jultidningen *Bland tomtar och troll* som började ges ut år 1907 (och som fortfarande ges ut). John Bauer medverkade redan från början, vilket starkt bidrog till att tidningen blev en succé och hans illustrationer kända och uppskattade av en bred publik.

Bland tomtar och troll började ges ut julen 1907. John Bauer medverkade redan från början. Efter hans död gjordes illustrationerna av ett antal namnkunniga konstnärer, bland annat Gustaf Tenggren, Einar Norelius och Hans Arnold. Bland de många författarna till sagorna märks Hjalmar Bergman, Gösta Knutsson och Edith Unnerstad. Bland tomtar och troll har nu kommit ut i juletid under 113 år.

John Bauer (1882–1918) föddes i Jönköping. Som sextonåring flyttade han till Stockholm för att studera konst. Där fick han också sina första jobb som illustratör. Tidigt gjorde han flera resor, bland annat till Lappland, Tyskland och Italien, som betydde mycket för hans konstnärskap. Starkast intryck gjorde dock naturen runt sjön Bunn, inte långt från Gränna, där familjen bodde om somrarna. Naturen är där mycket kuperad och i början av 1900-talet förmodligen nästan helt otämjd.

John Bauer förolyckades 1918 tillsammans hustrun Ester och sonen Putte då ångbåten Per Brahe i hårt väder förliste på Vättern utanför Hästholmen och tog alla 24 ombordvarande med sig i djupet.

I sagans värld

Elsa Beskow

Pedagogiskt om skogen för de yngsta

TOMTEBOBARNEN KOM UT 1910 och bidrog sedan till att definiera begreppet skog för de uppväxande släktena under större delen av 1900-talet. Ja, Tomtebarnen kommer fortfarande ut i ständigt nya upplagor, men har nog tappat en hel del av sin attraktionskraft i konkurrensen med de digitala medierna.

Boken handlar om en tomtfamilj som bor under en stubbe. Läsaren får under ett år helt år följa familjen i deras vardag. Hur barnen går i skolan, vilka de leker med och hur de hjälper till med att samla bär och växter som familjen ska leva av inför vintern. Tomtebobarnen är på så sätt en både pedagogisk och, med sina fantasieggande teckningar, spännande bok för de yngsta.

Elsa Beskow har ibland kritiserats för hur hon skildrar könsrollerna i tomtfamiljen: Tomtefar styr och bestämmer, tomtemor syr och vårdar, pojkar busar i bäcken och flickorna står på stranden och tittar på. Men lika ofta försvaras hon: Tomtefamiljen förmedlar värdet av att hjälpas åt för att klara de svårigheter man möter i tillvaron.

Ur Tomtebobarnen

*Djupt under tallens rötter en tomte har sitt bo,
där bor han med sin gumma i skogens tysta ro,
och fyra barn de har som är lustiga och små
i stora röda mössor med vita prickar på.*

*När storm och regn regerar i världen utanför,
här inne i skogen alls ingenting det gör,
för blåsten stängs av granar, som räcker upp till skyn,
och runtomkring i skogen finns gott om paraplyn.*

*De lever här så nöjda och glada i sin skog,
av bär och svamp och nötter de har de ju mer än nog.
Och far är stark och modig, och mor är blid och rar,
och muntra lekkamrater på alla håll de har.*

*Och deras röda mössor är mycket bra att ha,
och låtsas vara flugsvamp med dem går väldigt bra.
De kryper ner i mossan och sitter bara still,
om människor eller vilddjur bland skogens trån syns till.*

Elsa Beskow (1874–1953) är en av Sveriges mest älskade barnboksförfattare med 40-tal böcker, alla illustrerade med hennes egna, mycket typiska och engagerande teckningar. Hon debuterade 1897 med *Sagan om den lilla, lilla gumman* och fick sitt genombrott fyra år senare med *Puttes äventyr i blåbärsskogen*. Därefter följde en rad titlar varav de flesta idag räknas som klassiker, *Pelles nya kläder*, *Olles skidfärd*, *Tomtebobarnen*, *Tant Grön*, *tant Brun* och *tant Gredelin* och böckerna om Petter och Lotta för att bara nämna några.

Men Elsa Beskow producerade inte bara sagoböcker på löpande band. Tillsammans med pedagogen och psykologen Herman Siegvall gav hon på 1930-talet ut läseboken *Vill du läsa* i tre band. Alla innehållande de välkända och älskade teckningar som hjälpte generationer av svenskar att klara ut läsandets mysterier.

Hon illustrerade också andra författares verk, bland annat Alice Tegnens sångböcker *Nu ska vi sjunga* i två delar.